

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95.
Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg.
Se Brita Stjernswärds uppsats *Från Gustaf Bondes "grand tour" i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

OM ENGELSKT KOPPARTRYCK PÅ TYG

av Peter Floud †

Koppartryck på tyg har till helt nyligen ansetts vara en fransk specialitet. Alla sådana tryck har förts samman under namnet "toiles de Jouy" efter den berömda tygtrycksmanufakturen utanför Paris. Där tillverkade Christophe-Philippe Oberkampf sina välkända kattuner, som alltid betraktats som något av det yppersta som framställdes under Louis XVI och empire. Nyare forskningsrön i England och Amerika har emellertid visat, att koppartryck på tyg framställdes på de brittiska öarna en hel generation tidigare än i Jouy och att det givit upphov till ett antal märkliga textilier som stilistiskt skiljer sig helt från Oberkamps. Nordiska museets textilsamlingar innehåller fem prov på dessa engelska koppartryck, varav tre är av särskilt intresse.

1500- och 1600-talens koppartryckare tycks ofta fått idén att trycka på tyg i stället för på papper. Det finns många exempel bevarade från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal, akademiska diplom, blad med religiösa motiv samt kartor tryckta med färg på siden. De visar att det inte var någon större svårighet att trycka på tyg i stället för på papper. Däremot var det betydligt svårare att framställa ett ljus- och tvättäkta koppartryck i färger på tyg, så att det kunde konkurrera med dräkt- och inredningstyg tryckta med trästockar. Det krävde en grundlig kunskap i färgkemi och speciell kännedom om de olika klister som användes till att förtjocka betorna, i vilka ingick metalliska föreningar. Med dessa tryckte man upp mönstret före färgningen. Inte förrän 1752 fick dessa problem sin tillfredsställande lösning och då — överraskande nog — på Irland. Den nya tekniken fick omedelbar

framgång, ty den vidgade tygtryckets möjligheter på två sätt. För det första blev det möjligt att trycka mönster, som var så finlinjiga och eleganta, att de omöjliga kunde ha framställts med den gamla trästockstekniken. För det andra kunde man nu framställa stora scener med figurer, landskap och arkitektur, där rapporterna kunde vara flera meter höga. Man utbytte nämligen de gamla trästockarna på ungefär 30×30 cm mot kopparplåtar med en kvadratmeters yta. Det är därför inte att undra på att en mängd irländska och engelska manufakturer framställde ett utmärkt koppartryck bara några få år efter den ursprungliga uppfinningen och att arbeten av allra högsta kvalitet släpptes ut från de bästa tygtrycksmanufakturerna redan på 1760-talet.

Forskningarna på Irland har slagit fast att uppfinningen gjordes av Francis Nixon, som tillsammans med Theophilus Thompson ägde en tygtrycksmanufaktur i Dromcondra utanför Dublin¹. Den första hänvisningen till uppfinningen är en annons i oktober 1752, och redan i december samma år har vi uppgiften bekräftad i dagboksanteckningar av en engelsman på besök i manufakturen. Nixon tog aldrig ut patent på sin uppfinning, och redan inom några få år utnyttjades den av flera andra tygtryckare i Dublin. Alla hans konkurrenter erkände honom emellertid som dess upphovsman, varför också vi kan göra detsamma.

Irländska källor meddelar att Nixon flyttade över till England 1756. Tyvärr har man inte kunnat återfinna honom i engelska handlingar före 1763, då han var en välbeställd tryckare nära Merton i Surrey. Tre av varandra oberoende engelska källor refererar 1758, 1761 respektive 1763 till koppartrycket på tyg såsom en ny uppfinning. Det är därför troligt att Nixon introducerat den nya tekniken, när han flyttade över till England. Den tidigaste av dessa källor är ett brev från Benjamin Franklin till hans hustru i Amerika, där han beskriver några saker som han sänder hem till henne, däribland "56 yards of cotton, printed curiously from copper-plates, a new invention, to make bed and window curtains"².

När uppgifterna om Nixons prioritet i fråga om koppartrycket först publicerades på Irland 1937, kände man inte till något bevarat tygtryck av honom. Under de sista åren har emellertid en

Koppartryck med indigo på ofärgad bomullsväv. Nixon & Co., ca 1765—75. Två fragment sammanfogade, visande rapportens högra del. Nordiska museet.

hel mängd fakta kommit fram. Under förarbetet med en utställning 1955 i Victoria and Albert Museum kom tre stora mönsterböcker i dagen, innehållande avdrag på papper från tidiga engelska tygtryckares kopparplåtar³. De fanns i arkivet i Musée de l'impression sur étoffes i Mulhouse, centrum för tygtrycksindustrien i Elsass. (Det tycks ha varit vanligt på 1700-talet att tygtryckarna av sparsamhetsskäl skickade avdrag på papper i stället för tryck på tyg som prover till sina kunder.) Många av avdragen var signerade av de manufakturer i London, vilka framställt dem, och en omsorgsfull analys av hela samlingen visade att inte mindre än 95 stycken kunde attribueras till Nixon. 1958 fann man hos en samlare i London en liknande mönsterbok, som alltigenom innehöll mönster från Nixons manufaktur. 14 av dessa ingick inte i Mulhouse-böckerna. Vi har alltså nu över hundra olika mönster från Nixon⁴. Där finns raffinerade möbeltyger med figurer, herdeidyller och chinoiserier, där finns mönster med fåglar och alla slags blomkompositioner. En del söker efterlikna sidenmönster från 1700-talets mitt, men de flesta är direkt komponerade för att tryckas. De skiljer sig över huvud mycket från Oberkampfs mönster en generation senare. De har en naiv och ibland lite konstlös friskhet, som saknas i Jouys mer sofistikerade stil.

Efter upptäckten av dessa olika avdrag har det varit möjligt att attribuera åtta bevarade textilier till Nixon. De har hittats i England, Frankrike, Amerika och nu sist i Sverige. Det första exemplet i Nordiska museet består av fyra fragment, som tillsammans visar två olika scener, som ingår i ett för tiden typiskt mönster med figurer och landskap.⁵ Mönstret återfinns i mönsterböckerna både i London och i Mulhouse, i den senare försett med en text: "290. Nixon and Co. @ 10 d" (dvs. priset per yard för tryckningen, ej för det färdiga tyget). Tyvärr är avdragen både i London och Mulhouse ofullständiga, så att vi inte kan få en fullständig uppfattning av mönstret. Det tycks emellertid ha bestått av tre scener — de två på stockholmsfragmenten samt en tredje med en man som fiskar — sammanfogade med blomsterslingor till ett upprepningsmönster, som bör ha helt fyllt kopparplåten, nära en meter i kvadrat.

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. Nixon & Co., ca 1765—70. Mönstret innehåller 42 olika kvistar på en rapport. Använt som sänggardiner på Grönsö i Uppland. Nordiska museet.

Det andra tygtrycket av Nixon i Nordiska museet är bättre bevarat.⁶ Mönstret består av utsökt tecknade och omsorgsfullt tryckta strödda blomkvistar i en skala, som kan ha passat både till klänningstyg och inredning. Av mönsterböckernas alla blom-

mönster är detta det enda återfunna. Här täcker rapporten återigen en dryg kvadratmeter och innehåller inte mindre än fyrtiotvå olika slags kvistar.

Tyvärr har vi ingen möjlighet att exakt datera ett enda av Nixons mönster. I teorin kan de ha tillkommit när som helst mellan 1752, då uppfinningen gjordes, och 1789, då manufakturen slog igen långt efter Nixons död. En jämförelse med daterade tryck från andra londonmanufakturer pekar emellertid i praktiken på en datering mellan 1765 och 1775. Det skulle naturligtvis vara en god hjälp för en exakt datering, om man kunde finna den källa, från vilken de två figurscenerna på det först nämnda trycket är hämtade. Erfarenheten visar dock att man sannolikt inte kommer att lyckas. En omsorgsfull genomgång av källor från 1700-talets mitt och senare, som möjligen hade kunnat vara förebilder till textiltrycken, har hitintills givit mycket få resultat. Det förefaller troligt att många har kopierats från kortlivade gravyrer, såsom kistebrev, billiga bilderböcker, graverade vinjetter på skillingtryck m. m. som försvunnit.

Svårigheten att finna de ursprungliga källorna illustreras av det tredje exemplet i Nordiska museet — ett antal fragment med en storslagen mytologisk scen. Mittgruppen är så väl tecknad, att det är föga troligt att den ursprungligen skulle vara gjord för tygtryck.⁷ Det finns nämligen inga tecken som tyder på att de engelska tryckarna vid 1700-talets mitt beställde mönsterritningar från erkända konstnärer på samma sätt som Oberkampf senare kom att göra av Jean-Baptiste Huet. Mönstren måste ha blivit skickligt kopierade från gravyrer eller bokillustrationer. Dessutom ger bristen på samstämmighet mellan de omgivande elementen i kompositionen ett ytterligare bevis på att de är kopierade från flera olika tidigare källor. Hitintills har det visat sig omöjligt att föra något av mönstrets olika element tillbaka till sitt ursprung. Man vet emellertid med säkerhet, vilken londonmanufaktur som tillverkade det, ty mönstret är detsamma som på ett avdrag på papper i Mulhouse från Bromley Hall-manufacturen.

Till helt nyligen var den enda kända produkten från Bromley Hall-manufacturen i östra London en minnesnäsduk med por-

Koppartryck med indigo på ofärgad bomullsväv. Bromley Hall, London, omkr. 1770. Använt som möbelklädsel. Nordiska museet.

trättmedaljonger av amerikanska politiker. Den finns i två exemplar i amerikanska museer och är signerad Bromley Hall.⁸ Det är bekant att Bromley Hall alltid varit känt såsom den största och mest välrenommerade av alla Londons tryckmanufakturerna från 1740-talet till in på 1800-talet. 1955 lyckades jag finna en stor mönsterbok i Manchester. Den innehöll avdrag på papper av inte mindre än 144 stora mönsterkompositioner från Bromley Hall. Antalet steg till 186 efter en upptäckt av ytterligare avdrag i Mulhouse. Varje tänkbart slag av mönster är representerat, ofta tecknade med stor uppfinningsrikedom och frodig fantasi. Särskilt blommönstren förekommer i förvånande mängd och variation. Upptäckten av dessa pappersavdrag har gjort det möjligt att spåra upp bevarade tygtryck, som svarar mot tjugutvå Bromley Hall-mönster, de flesta i Amerika, och utan tvivel kommer fler i dagen. Nordiska museets fragment överensstämmer med ett mönster kal-

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. Signerat "Robert Jones 1761". Använt som sängombhängen. Nordiska museet.

lat "Tyger" i mönsterboken i Manchester. Det ingår även i Mulhouse-volymen. Två andra bevarade prover har spårats upp — båda i Amerika — men de är trasiga och fragmentariska. Det är lika svårt att datera detta mönster som Nixons, men dess plats i mönsterböckerna pekar på ett datum omkring 1770.

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. "The Turf Inn". Okänd engelsk tillverkning, 1780-talets slut eller något senare. Nordiska museet.

Nixons två figurkompositioner och detta exempel från Bromley Hall är tryckta i en djup indigoblå färg. De är exempel på de tidiga engelska tygtryckarnas mästarskap i den svåra konsten att framställa s. k. "china-blue". Den tycks ha utbildats först i England på 1740-talet. Dessförinnan hade det varit omöjligt att trycka en hållbar blå färg direkt på tyget. Ett blått mönster på vit botten hade därför måst erhållas genom s. k. reservagetryck. Vid detta förfaringssätt täcktes de vita partierna med en pasta, varpå hela tygstycket färgades i indigo. Hela 1700-talet igenom behöll England monopol på det direkta trycket med indigo enligt "china blue"-metoden.⁹ (Dess vanliga namn på kontinenten var "Englischblau" eller "bleu d'Angleterre".) Knappast ens Oberkampf i Jouy försökte sig på den.

Förutom dessa tre exempel från Nixon och Bromley Hall äger Nordiska museet endast ett annat tidigt engelskt koppartryck på tyg, nämligen några fragment av ett välkänt mönster, signerat Robert Jones i Old Ford och daterat 1761.¹⁰ Det är ett ovanligt vältecknat mönster med rapport på mer än två meters höjd. Det bör ha varit ett mycket populärt mönster, ty prov av det finns bevarade i samlingar i Amerika, Frankrike, Schweiz, Tyskland och Italien.

Ytterligare ett engelskt koppartryck¹¹, men av något senare datum, finns i Nordiska museets samlingar. Motivet framställer scener från en hästkapplöpning och åskådare samlade utanför ett värdshus "The Turf Inn". Att döma av de avbildades klädedräkt är trycket tidigast från 1780-talets slut. Mönstret är vanligt i amerikanska samlingar och finns också i Victoria and Albert Museum. Tyvärr vet man ingenting om dess härkomst. Initialerna B. F., som kan ses bakpå en avbildad vagn, har förslagsvis uttytts som Benjamin Franklin, men ingenting talar vare sig för eller emot ett sådant antagande.

Dessa fem tygtrycks förekomst i Sverige tjänar som en illustration till det faktum, att Londons tygtryckare hade ett verkligt monopol på koppartryck under ett drygt kvartssekel efter Nixons uppfinning 1752. Detta gjorde att deras varor hade en fast marknad över hela Europa. Först i slutet av 1780-talet kunde fransmännen bjuda en allvarlig konkurrens på detta fält. Och vid

samma tid började redan Londons koppartryckare trängas hårt av den alltmer framgångsrika bomullsindustrien och kattuntryckningen i Lancashire. Som bekant översvämmades hela världen av dess billiga massproducerade tryckta tyger — tryckta först med trästockar men efter 1783 i allt högre grad med graverade valsar. Man gör sällan klart för sig att bland dess första offer var koppartryckarna i London. Inemot 1800 var de så gott som ruinerade, och omkring 1825 hade deras verksamhet helt upphört.

Det skulle vara glädjande, om publiceringen av dessa notiser kunde bringa fler exempel i dagen ur andra svenska samlingar. Helt visst har fler prov än dessa på de engelska tygtryckarnas verksamhet blivit bevarade till vår tid.

Översättning av Elisabet Stavenow

¹ Ada Leask, History of the Irish linen and cotton printing industry in the 18th century (Journal of the R. Society of antiquaries of Ireland, vol. LXVII: 2, 1937, s. 26—56).

² The Complete Works of Benjamin Franklin, ed. by John Bigelow (New York 1887), vol. III, s. 7. Brev daterat 19 febr. 1758.

³ Catalogue of an Exhibition of English Chintz. Victoria and Albert Museum. London 1955.

⁴ För ytterligare upplysningar om dessa mönsterböcker se Antiques Magazine (New York) mars—sept. 1957 och april 1958.

⁵ Nordiska museet inv. nr 25 829 a—b och 38 927 a—b, fyra fragment erhållna 1880, resp. 1884 av bibliotekarien, kulturhistorikern och samlaren Christopher Eichhorn (1837—89). *Övers. anm.*

⁶ Nordiska museet inv. nr 174 593 och 183 237, sängomhängen till barnsäng som stått på Grönsö, Kungs-Husby sn, Uppland, gåva 1928 och 1930 av kammarherre och fru Erik von Ehrenheim, Grönsö. Barnsängen, som också skänkts till Nordiska museet, är utställd i barnkammaren på Skogaholm. De utställda sängomhängena är kopierade. *Övers. anm.*

⁷ Nordiska museet inv. nr 28 967 a—b — 28 970, sju fragment, använda till möbelklädsel. Gåva 1881 enligt testamentariskt förordnande av fröken Matilda Teresia Agrivillius dödsbo. *Övers. anm.*

⁸ Illustrationer i Antiques Magazine (New York) juli 1933.

⁹ För ytterligare upplysningar om "china-blue" och svårigheterna att färga med indigo se P.R. Schwartz, Contribution à l'histoire de l'application du bleu d'indigo (bleu anglais) dans l'indiennage européen (Bulletin de la Société industrielle de Mulhouse, 1953, nr 2, s. 63—79).

¹⁰ Mönstret är fullständigare återgivet i English Chintz (Victoria and Albert Museum Small Picture Book nr 22, London 1955), pl. I. Nordiska museet har två sängomhängen med detta mönster, båda defekta. Inv. nr 60 700 kom

från Stenkjær i Norge 1888, och inv. nr 181 222 överlämnades av majorskan Hulda Broman, Stockholm 1926. *Övers. anm.*

¹¹ Nordiska museet inv. nr 56 610, enligt uppgift "använt som möbelyg i prosten Tunelii hem". Förmodligen avses prosten Lars Christian Tunelius (1785—1848), g. 1816 m. Sara Johanna Hazelius, dotter till lärftskramhandlare Johan Hazelius i Stockholm och faster till Artur Hazelius. *Övers. anm.*

Sedan detta skrevs har underrättelsen om Peter Flouds bortgång nått redaktionen. Han avled efter en kort tids sjukdom i januari 1960, endast 48 år gammal. Sedan 1947 var han föreståndare för Department of Circulation vid Victoria and Albert Museum i London. Han var en framstående kännare av tygtryck. År 1956 ordnade han en utställning av engelska tygtryck i Manchester och den omfattande utställning, som kommer att äga rum på Victoria and Albert Museum i maj 1960, är frukten av hans forskning och arbete. Vid sitt besök på Nordiska museet i juli 1959 identifierade han de ovan behandlade koppartrycken. Som avdelningsföreståndare organiserade han 1952 den stora utställningen av Victorian and Edwardian Decorative Arts, som fördjupat kunskapen och intresset för det sena 1800-talets estetiska strömningar. Han förberedde ett verk om William Morris och har skrivit ett flertal uppsatser om dennes tygtryck och tapetmönster.